INGLIZ TILINI O‘RGANISHDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANING AHAMIYATI

Achilova Zilola Tolibovna
Samarqand davlat chet tillar instituti
zilolaachilova117@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini o‘rganish jarayonida madaniyatlararo kompetensiyaning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy xorijiy til ta’limida tilni faqat grammatik qoidalar, lug‘at boyligi va kommunikativ ko‘nikmalar majmui sifatida o‘rgatish yetarli emas. Til muayyan xalqning tarixi, qadriyatlari, ijtimoiy me’yorlari, muloqot uslublari va kundalik hayot tarzi bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli ingliz tilini egallayotgan o‘quvchi turli madaniy kontekstlarda ma’noni to‘g‘ri anglash, o‘z fikrini mos tarzda ifodalash, madaniy farqlarni hurmat qilish va stereotiplardan qochish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi zarur. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, kuzatish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijalar madaniyatlararo komponentni ingliz tili darslariga izchil kiritish o‘quvchilarning kommunikativ samaradorligi, madaniy sezgirligi, tanqidiy fikrlashi va real hayotdagi muloqotga tayyorgarligini kuchaytirishini ko‘rsatadi. Maqolada madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishning amaliy yo‘llari, jumladan, autentik materiallardan foydalanish, madaniyatlararo taqqoslash, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va refleksiv topshiriqlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo kompetensiya, ingliz tili, xorijiy til ta’limi, kommunikativ kompetensiya, madaniyat.

Kirish

Globallashuv, xalqaro ta’lim, raqamli kommunikatsiya va akademik hamkorlikning kengayishi natijasida ingliz tili turli mamlakat va madaniyat vakillarini bog‘lovchi muhim aloqa vositasiga aylandi. Biroq ingliz tilida grammatik jihatdan to‘g‘ri gapira olishning o‘zi har doim ham samarali muloqotni ta’minlamaydi. Suhbatdoshning madaniy qarashlari, odob-axloq me’yorlari, vaqtga munosabati, shaxsiy hudud haqidagi tasavvuri, murojaat shakllari, hazilni tushunishi yoki bilvosita fikr bildirish usuli kommunikativ vaziyatning mazmuniga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Xorijiy tilni o‘rganish jarayonida til va madaniyatning o‘zaro aloqasini hisobga olish shu nuqtai nazardan alohida ahamiyat kasb etadi. Til madaniyatni ifodalash vositasi bo‘lish bilan birga, insonning dunyoni idrok etishi va boshqalar bilan munosabatini ham aks ettiradi. Masalan, biror kishiga murojaat qilish, minnatdorchilik bildirish, taklifni qabul qilish yoki rad etish, suhbatni boshlash va yakunlash kabi oddiy ko‘ringan vaziyatlar turli madaniyatlarda turlicha namoyon bo‘lishi mumkin. O‘quvchi bunday farqlarni bilmasa,

grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilgan gap ham kutilmagan yoki noo‘rin taassurot qoldirishi ehtimoli mavjud.

Madaniyatlararo kompetensiya aynan shu muammolarni bartaraf etishga xizmat qiluvchi muhim ko‘nikmalar majmuasidir. U boshqa madaniyatni shunchaki faktlar orqali bilishni emas, balki madaniy farqlarni anglash, ularni qiyoslash, noaniqlikni qabul qilish, o‘z nuqtayi nazarini qayta ko‘rib chiqish va turli madaniyat vakillari bilan hurmat asosida muloqot qilishni nazarda tutadi. Bunday kompetensiya o‘quvchini faqat ingliz tilidan foydalanuvchi emas, balki madaniyatlararo muloqotning faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilini o‘rganishda madaniyatlararo kompetensiyaning pedagogik ahamiyatini yoritish, uning asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash hamda dars jarayonida shakllantirishning samarali usullarini tavsiflashdan iborat. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: madaniyat va til o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish; madaniyatlararo kompetensiya tushunchasining mazmunini ochib berish; uning ingliz tili o‘rganishdagi amaliy ahamiyatini asoslash; ta’lim jarayonida foydalanish mumkin bo‘lgan metod va topshiriqlarni tizimlashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, ingliz tilini xorijiy til sifatida o‘qitish va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga oid ilmiy-metodik manbalarni o‘rganish asosida olib borildi. Tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv va madaniyatlararo yondashuv tamoyillari tashkil etdi.

Tadqiqotda bir nechta usullardan foydalanildi. Birinchidan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali madaniyatlararo kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy qismlari va xorijiy til ta’limidagi o‘rni aniqlandi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil yordamida turli madaniy kontekstlarda uchrashi mumkin bo‘lgan kommunikativ vaziyatlar solishtirildi. Uchinchidan, kuzatish va pedagogik umumlashtirish usullari orqali o‘quvchilarda madaniy xabardorlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi dars faoliyatlari tizimlashtirildi. To‘rtinchidan, sintez usuli yordamida nazariy qarashlar amaliy metodik tavsiyalarga birlashtirildi.

Tahlil jarayonida madaniyatlararo kompetensiya uch o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda ko‘rib chiqildi: bilim, munosabat va amaliy ko‘nikma. Bilim komponenti boshqa madaniyatning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini tushunishni; munosabat komponenti farqlarga ochiqlik, hurmat va stereotiplarga tanqidiy munosabatni; ko‘nikma komponenti esa real muloqotda mos strategiyalarni tanlay olishni anglatadi. Ushbu uchlik ingliz tilini o‘rganuvchining madaniyatlararo vaziyatlarda samarali harakat qilishi uchun bir-birini to‘ldiradi.

Tadqiqot natijalari

1. Til va madaniyatning uzviy bog‘liqligi

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tilni madaniy kontekstdan ajratib o‘rgatish o‘quvchining real kommunikativ imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Lug‘at birliklari ko‘pincha bevosita tarjimaga ega bo‘lsa-da, ularning qo‘llanishi, hissiy bo‘yoqdorligi yoki kommunikativ vazifasi turli vaziyatlarda farq qilishi mumkin. Ayniqsa, murojaat shakllari, iltimos, maslahat, taklif, rad etish, uzr so‘rash va minnatdorchilik bildirish kabi nutqiy harakatlarda madaniy omil katta rol o‘ynaydi.

Masalan, ingliz tilida muloqot qiluvchi shaxsning suhbatdoshga murojaat shaklini tanlashi, suhbatni boshlashdagi small talk — qisqa norasmiy suhbatdan foydalanishi yoki iltimosni yumshatish uchun bilvosita konstruktsiyalardan foydalanishi ma’lum ijtimoiy me’yorlar bilan bog‘liq. O‘quvchi bunday xususiyatlarni bilsa, u nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki vaziyatga mos nutq yaratishga ham qodir bo‘ladi.

2. Madaniyatlararo kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari

Madaniyatlararo kompetensiyaning birinchi muhim komponenti — madaniy bilimdir. Bunda o‘quvchi ingliz tilidan foydalaniladigan jamiyatlarning kundalik hayoti, ta’lim tizimi, muloqot odatlari, bayramlari, ijtimoiy qadriyatlari va kommunikativ me’yorlari haqida asosiy tasavvurga ega bo‘ladi. Biroq madaniy bilimni tayyor faktlar ro‘yxatiga aylantirish maqsadga muvofiq emas. Muhimi, o‘quvchi ma’lumotni tahlil qila olishi va uning muayyan kontekst bilan bog‘liqligini tushunishidir.

Ikkinchi komponent — madaniy sezgirlik va ochiqlik. O‘quvchi o‘z madaniyatini yagona to‘g‘ri me’yor sifatida qabul qilmasdan, boshqa madaniyatdagi odatlarni ularning ichki mantiqi asosida tushunishga intilishi lozim. Bu jarayonda stereotiplarni kamaytirish muhimdir. Masalan, bir mamlakatdagi barcha insonlarni bir xil xarakterga ega deb tasavvur qilish madaniyatlararo kompetensiyaga zid. Madaniyat inson xulqiga ta’sir qiladi, ammo shaxsning individual xususiyatlari ham doimo hisobga olinishi kerak.

Uchinchi komponent — madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalaridir. Bu ko‘nikmalar vaziyatni kuzatish, suhbatdoshning maqsadini anglash, tushunmovchilik yuzaga kelganda aniqlashtiruvchi savol berish, o‘z fikrini muloyim ifodalash va zarur hollarda kommunikativ strategiyani o‘zgartirish qobiliyatlarini qamrab oladi. Shu sababli ingliz tili darsida faqat to‘g‘ri javobni topishga asoslangan mashqlar bilan cheklanmasdan, ochiq muloqot va muammoli vaziyatlarga ham o‘rin berish lozim.

3. Ingliz tilini o‘rganishda madaniyatlararo kompetensiyaning ahamiyati

Madaniyatlararo kompetensiya, avvalo, kommunikativ samaradorlikni oshiradi. O‘quvchi ma’lum bir ibora yoki nutqiy strategiyaning qaysi vaziyatda mos kelishini tushunganida, u ingliz tilidan ancha tabiiy foydalanadi. Bunda tilning formal to‘g‘riligi bilan bir qatorda pragmatik moslik ham ta’minlanadi.

Ikkinchi jihat — tushunmovchiliklarning oldini olish. Turli madaniyat

vakillari o‘rtasidagi muloqotda bir xil xatti-harakat turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, ko‘z bilan aloqa, suhbatdoshning gapini bo‘lmaslik, to‘g‘ridan-to‘g‘ri fikr bildirish yoki sukut saqlashning kommunikativ ma’nosi bir xil emas. O‘quvchi bunday farqlarni bilsa, u boshqa odamning xatti-harakatini shoshilinch ravishda salbiy baholamaydi.

Uchinchi jihat — tanqidiy fikrlashning rivojlanishi. Madaniyatlararo topshiriqlar o‘quvchini ‘to‘g‘ri’ va ‘noto‘g‘ri’ kabi sodda qarashlardan voz kechib, xatti-harakatning sababi va kontekstini izlashga undaydi. O‘quvchi o‘z madaniyatidagi odatlarni ham qayta ko‘rib chiqishi mumkin. Natijada til o‘rganish jarayoni shaxsiy rivojlanish vositasiga aylanadi.

To‘rtinchi jihat — ingliz tilidan real hayotda foydalanishga tayyorgarlik. Internet, xalqaro konferensiyalar, xorijiy ta’lim dasturlari, turizm va onlayn hamkorlik sharoitida o‘quvchi turli madaniyat vakillari bilan bevosita yoki bilvosita muloqot qilishi mumkin. Shu sababli darsdagi madaniy komponent o‘quvchining akademik bilimini amaliy kommunikativ tajriba bilan bog‘laydi.

4. Dars jarayonida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish usullari

Autentik materiallardan foydalanish samarali usullardan biridir. Yangiliklar, qisqa intervyular, reklama namunalari, podkastlar, videolar, menyular, e’lonlar va kundalik yozishmalar o‘quvchiga tilning tabiiy kontekstini ko‘rsatadi. Bunday materiallar asosida o‘quvchilar nafaqat yangi so‘zlarni o‘rganadi, balki ushbu til birliklarining qaysi ijtimoiy vaziyatda ishlatilishini ham kuzatadi.

Madaniyatlararo taqqoslash metodi ham muhimdir. Masalan, o‘quvchilarga mehmon kutib olish, tug‘ilgan kunni nishonlash, universitetdagi murojaat shakllari, vaqtni rejalashtirish yoki jamoat joyidagi xulq-atvor kabi mavzular berilib, o‘zbek va ingliz tilida so‘zlashuvchi jamiyatlarda kuzatiladigan o‘xshashlik va farqlarni aniqlash topshiriladi. Bunda maqsad bir madaniyatni ikkinchisidan ustun qo‘yish emas, balki farqlarni tushunishdir.

Rolli o‘yinlar o‘quvchining madaniyatlararo muloqotga tayyorgarligini oshiradi. Masalan, ‘xalqaro talaba va universitet xodimi’, ‘xorijiy mehmon va mezbon’, ‘xalqaro loyiha ishtirokchilari’ kabi vaziyatlar yaratilishi mumkin. O‘quvchilar turli kommunikativ rollarni bajarib, iltimos qilish, fikr bildirish, kelishmovchilikni hal etish va kelishuvga erishish strategiyalarini mashq qiladilar.

Muammoli vaziyatlar asosidagi topshiriqlar ham yuqori samaradorlikka ega. O‘qituvchi o‘quvchilarga madaniy tushunmovchilik aks etgan qisqa vaziyatni taqdim etadi va ‘Nima sodir bo‘ldi?’, ‘Qaysi taxmin noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin?’, ‘Vaziyatni qanday yumshatish mumkin?’ kabi savollarni beradi. Bunday faoliyat o‘quvchilarning tahliliy va refleksiv fikrlashini rivojlantiradi.

Refleksiya madaniyatlararo ta’limning yana bir muhim elementi hisoblanadi. Dars yakunida o‘quvchilardan ‘Bugun qaysi madaniy farq men

uchun yangi bo‘ldi?’, ‘Men bu vaziyatni avval qanday tasavvur qilgan edim?’, ‘Keyingi safar muloqotda nimaga e’tibor beraman?’ kabi savollarga javob berish so‘ralishi mumkin. Refleksiya o‘rganilgan bilimni shaxsiy tajriba bilan bog‘laydi.

Muhokama

Olingan natijalar madaniyatlararo kompetensiyani ingliz tili ta’limining qo‘shimcha yoki ikkilamchi qismi sifatida emas, balki kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy jihatlaridan biri sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. Til o‘rganuvchi grammatik qoidalarni yaxshi bilgan taqdirda ham, agar u nutqiy vaziyatning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini hisobga olmasa, muloqotda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Demak, til kompetensiyasi va madaniyatlararo kompetensiya bir-birini to‘ldiradi.

Shuningdek, madaniyatni o‘qitishda stereotiplashtirish xavfini hisobga olish kerak. ‘Inglizlar doimo shunday qiladi’ yoki ‘falon millat vakillari doimo bunday gapiradi’ kabi qat’iy umumlashtirishlar ilmiy va pedagogik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Madaniyat dinamik hodisa bo‘lib, unda yosh, hudud, ijtimoiy guruh, kasb va shaxsiy tajriba kabi omillar ham muhim. Shuning uchun o‘qituvchi madaniy materialni mutlaq qoida sifatida emas, balki muayyan tendensiya va kontekst sifatida taqdim etishi maqsadga muvofiq.

Yana bir muhim masala — o‘quvchining o‘z madaniy identitetini saqlab qolishi. Madaniyatlararo ta’lim boshqa madaniyatni ko‘r-ko‘rona qabul qilishni anglatmaydi. Aksincha, o‘quvchi o‘z madaniyatini chuqurroq anglagan holda boshqa madaniyatlar bilan dialogga kirishadi. Shu jihatdan ingliz tili darslari mahalliy va global qadriyatlarni qiyosiy o‘rganish uchun qulay pedagogik maydon bo‘la oladi.

Raqamli texnologiyalar ham madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Virtual uchrashuvlar, xalqaro onlayn loyihalar, videokonferensiyalar va autentik raqamli kontent o‘quvchini darslikdagi sun’iy dialoglardan real kommunikativ muhitga yaqinlashtiradi. Biroq raqamli materiallarni tanlashda ularning ishonchliligi, yoshga mosligi va madaniy jihatdan xolisligi e’tiborga olinishi kerak.

Shu bilan birga, madaniyatlararo kompetensiyani baholash masalasi ham dolzarbdir. Uni faqat test orqali o‘lchash qiyin, chunki kompetensiya bilimdan tashqari munosabat va amaliy xulq-atvorni ham qamrab oladi. Shu sababli kuzatuv, portfolio, loyiha, reflektiv yozuvlar, rolli o‘yinlar va vaziyatli topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Baholash mezonlari sifatida madaniy farqni aniqlash, stereotiplardan qochish, vaziyatga mos kommunikativ strategiya tanlash, suhbatdosh nuqtayi nazarini hisobga olish va o‘z faoliyatini tahlil qilish kabi ko‘rsatkichlar olinishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini samarali o‘rganish faqat lug‘at boyligi va grammatik qoidalarni egallash bilan chegaralanmaydi. Tilning real

kommunikativ qiymati uni qo‘llayotgan jamiyatning madaniy va ijtimoiy kontekstini anglash bilan chambarchas bog‘liq. Madaniyatlararo kompetensiya o‘quvchiga boshqa madaniyat vakillarining qarashlari va kommunikativ xatti-harakatlarini tushunish, farqlarni hurmat qilish, stereotiplardan qochish va turli vaziyatlarda mos muloqot strategiyalarini tanlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo kompetensiyani ingliz tili darslariga tizimli ravishda integratsiya qilish o‘quvchilarning kommunikativ samaradorligi, madaniy xabardorligi, tanqidiy fikrlashi va mustaqil refleksiyasini rivojlantiradi. Buning uchun autentik materiallar, madaniyatlararo taqqoslash, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va reflektiv topshiriqlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, ingliz tili o‘qituvchisi o‘quvchiga tayyor madaniy stereotiplarni singdiruvchi emas, balki madaniyatlararo dialogni tashkil etuvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bunda o‘zbek madaniyati va ingliz tilida so‘zlashuvchi madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni xolis tahlil qilish, o‘quvchilarning shaxsiy tajribasidan foydalanish va turli nuqtayi nazarlarni muhokama qilish muhimdir.

Shunday qilib, madaniyatlararo kompetensiya ingliz tilini o‘rganish sifatini oshiruvchi muhim pedagogik omil bo‘lib, o‘quvchini global kommunikativ muhitga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu kompetensiyani turli yosh guruhlari, ta’lim bosqichlari va raqamli ta’lim muhitlarida rivojlantirish samaradorligini empirik ma’lumotlar asosida o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
3. Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. Journal of Studies in International Education, 10(3), 241–266.
4. Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.
5. Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). Intercultural Language Teaching and Learning. Chichester: Wiley-Blackwell.
6. Sercu, L. (2005). Teaching Foreign Languages in an Intercultural World. In L. Sercu et al., Foreign Language Teachers and Intercultural Competence. Clevedon: Multilingual Matters.
7. Tomlinson, B., & Masuhara, H. (2004). Developing Cultural Awareness. Modern English Teacher, 13(1), 5–11.

8. UNESCO. (2013). Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO.